

UDK: 325.3 (497.5-11) "1941/1945"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 20. travnja 2000.

Kolonizacija istočne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu

IVAN BALTA

Pedagoški fakultet Osijek - Katedra za povijest, Osijek,
Republika Hrvatska

Kolonizaciju istočne Hrvatske (Slavonije i Srijema) u tijeku Drugog svjetskog rata, NDH je sve do 1945. godine provodila planski. Preseljenje stanovništva iz siromašnijih ili ratom ugroženih područja NDH u Slavoniju i Srijem imalo je, uz ekonomsku, i vrlo izraženu političku intenciju. Ova značajna tema, o kojoj je sačuvana opsežna arhivska građa, do sada nažalost nije detaljnije obrađivana. Arhivska građa o kolonizaciji Srijema i Slavonije čuva se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, državnim arhivima u Osijeku i Slavonskom Brodu i drugim arhivima.

Korijeni agrarne reforme u NDH

Početak provedbe kolonizacije i agrarne reforme podudara se sa stvaranjem NDH. Podjela zemlje te agrarna reforma trebale su pokazati odlučnost ustaške vlasti da u ratno vrijeme osigura hranu što većem broju obiteljskih gospodarstava. Nastavak tih nastojanja bila je kolonizacija. Naime, zbog ratnih događaja u pojedinim krajevima Hrvatske velike zemljišne površine bile su napuštene, a problem nedostatka radne snage bio je jedan od najvećih problema. Stoga se kolonizacija nametala kao idealno rješenje po kojem je trebalo naseliti ratnim događajima osiromašeno stanovništvo na plodna opustjela polja. Međutim, istočna Hrvatska je bila kolonizacijsko područje i u razdoblju od 1919. do 1941. godine kada se vršila po zakonima Kraljevine SHS tj. Kraljevine Jugoslavije,¹ a od 1941. do 1945. godine kolonizacija se vršila na temelju zakona NDH.² Po to-

¹ DAO, UZK, Propis Zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. VI. 1931. godine, kut.2.

² DAO, UZK, Vlastelinstva 1941.-1945., kut.2., Zakonska odredba od 4. V. 1941. godine, broj LIV-86.Z.p.1941. o osnivanju Zavoda za kolonizaciju. Bilješka; Pravilnik od 12. V. 1941. godine, broj 162.-Z.p. 1941. o ustrojstvu i postupku Zavoda za kolonizaciju. Ustrojstvo i postupak Zavoda za kolonizaciju, 31. V. 1941., broj CXXIX -299-Z-1941. Naredba od 30. I. 1942.godine, broj 316-Z-1942. o preinakama i nadopunama Pravilnika o ustrojstvu i postupku Zavoda za kolonizaciju

me bi se moglo zaključiti da su agrarna reforma i kolonizacija u NDH zapravo nastavak kolonizacije i agrarnih reformi iz razdoblja 1919.-1941. te da se nastavljala na djelomičnu eksproprijaciju veleposjeda.³ Prva agrarna reforma u Kraljevini SHS počela je praktično 27. veljače 1919. godine, kada je vlada Kraljevine SHS objavila "Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme".⁴ Od 1931. do 1941. godine, u razdoblju provizorija, doneseno je mnogo naredbi, uredaba, pravilnika i propisa o zakupu zemljišta, sekvestru i ukidanju sekvestra, a sve u svezi s provođenjem agrarne reforme i kolonizacije. U to vrijeme prednost u kolonizaciji imali su ljudi iz pasivnih krajeva tadašnjih istočnih dijelova Jugoslavije.⁵ Planski je provedena agrarna reforma i kolonizacija istočne Hrvatske od institucija Kraljevine Jugoslavije, a rezultat je bio polovičan zbog kratkog vremena eksproprijacije veleposjeda.⁶ Agrarne reforme od 1919. do 1941. pratilo je veliko nezadovoljstvo brojnog seljaštva.⁷ Siromašenje seljaštva nastavilo se još od 1895. godine kada je u istočnoj Hrvatskoj (bez Srijema) bilo 352.000 gospodarstava, od čega su gospodarstva manja od 5 ha činila 71% ukupnog broja posjeda, dok je 1931. godine bilo 404.000 gospodarstava, a od toga je 76% bilo manje od 5 ha.

Pravomoćnim odlukama o utvrđivanju objekata Banske uprave u Zagrebu od 5. rujna 1933. broj: 67.306/III-6-1933., a na osnovi propisa zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. VI. 1932. s izmjenama i dopunama od 5. XII. 1931. i 24. VI. 1933., određene su izvjesne površine zemljišta u pojedinim poreznim općinama za izvlašćivanje, a u svrhu agrarne reforme.

Niti jedan veleposjed u istočnoj Hrvatskoj nije izbjegao Komisiji za likvidaciju agrarne reforme između dvaju svjetskih ratova, koja je 50% posjeda odmah konfiscirala s namjerom podjele kolonistima i agrarnim interesentima uz malu ili nikakvu naknadu.⁹

³ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Tiskana zbirka: *Agrarna reforma. Uredbe, naredbe i propisi (Kraljevine SHS)*, Zagreb, 1920., 12.-17. Milivoje ERIĆ, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918.-1941. godine*, Sarajevo, 1958. ...Zakoni i ostali propisi o provođenju agrarne reforme skupljeni su u tri zbirke koje su izašle 1920., 1925. i 1933. godine.

⁴ *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914.-1918.*, Zagreb 1920., 299.

⁵ Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma u sjevernoj Hrvatskoj 1918.-1941. (Pravno-ekonomska analiza)*, Zagreb, 1987.

⁶ Usp. M. ERIĆ, nav. dj., 40.

⁷ Bogumil HRABAK, *Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919.-1920. godine*, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, 10/1973. Usp. M. ERIĆ, nav. dj., 143.-149., 171. "... Nepotpunost i kompromisni karakter pojedinih načela i rješenja koje sadrže samo umanjuje ali im ne oduzima karakter revolucionarnog akta. One mogu služiti kao primjer do koje je mjere buržoazija u kritičnoj situaciji za poredak spremna da ide u puštanju seljačkim masama da bi ih smirila i odvratila od revolucije..."

⁸ Mijo MIRKOVIĆ, *Agrarna struktura Jugoslavije, Seljaci u kapitalizmu*, Zagreb 1952., 121.

⁹ DAO, UZK, B. Spisi, Vlastelinstva Erdut, Retfala, Turanovac, Našice, Podr. Slatina (1941.- 1945.), kut. 4.

Sluteći skoru likvidaciju dijela velikih posjeda dio veleposjednika prodao je dijelove svoje zemlje.¹⁰

Zahtjevi za kolonizacijom i interesom za dobivanjem zemljišta prekupom, otkupom ili na neki drugi način između dvaju svjetskih ratova bili su veliki. Dakako da se svima nije udovoljilo, nego samo manjem broju interesenata, prije svega solunskim dobrovoljcima, tzv. solunašima. Oni su većinom bili iz pasivnih srpskih, crnogorskih i bosanskih dijelova, a kako su bili gotovo isključivo srpske nacionalnosti, dobivanjem zemljišta i nastanjivanjem u Istočnoj Hrvatskoj uveliko se počela mijenjati i nacionalno-vjerska struktura stanovništva. Dijeljenjem posjeda solunskim dobrovoljcima povećavao se broj sitnih seljačkih posjeda. Tako je u Hrvatskoj, samo od 1919. do 1929. godine stvoreno 108.307 novih posjeda veličine od 1 do 5 jutara, odnosno broj malih posjeda se povećao za 60,1%.¹¹ Usitnjavanje posjeda smanjivalo je kvantitetu i kvalitetu proizvodnje jer sitni posjedi nisu mogli organizirati proizvodnju uspješno kao što se to moglo na veleposjedima. S druge, pak, strane agrarna reforma i kolonizacija ispunili su očekivanja znatnog dijela seljaštva.¹² Naime, značajan dio seljaka ostao je zbog prevelike kreditne zaduženosti bez zemlje te su željno iščekivali novu agrarnu reformu.¹³

Agrarna reforma u NDH

Kako su neke od zemljišnih površina već prije uspostave NDH bile razdijeljene pojedinim seljačkim obiteljima u privremeni agrarni zakup, kao tzv. agrarnim interesentima, tako je većina učinjenih raspodjela potvrđena i zakonima NDH, i to propisom zakonskih odredbi: od 4. V. 1941. broj: LIV-86-Z-1941. o osnivanju Zavoda za kolonizaciju, pravilnikom od 12. V. 1941. broj 162-Z-1941. o ustrojstvu i postupku Zavoda za kolonizaciju, zakonskom odredbom od 31. V. 1941. broj: CXXIX-299-Zp.-1941. o uređenju posjedovnih odnošaja na agrarnim zemljištima i naredbe od 30. I. 1942. broj: 316-Z-1942. o preinakama i nadopunama navedenog pravilnika o ustrojstvu i postupku Zavoda za kolonizaciju. Neke od već učinjenih razdioba zemljišta podvrgnute su preispitivanju, a neke bijahu ponovno potvrđene ispravnim u postupku izvlašćivanja.¹⁴

¹⁰ DAO, UZK, B. Spisi (1941.-1945.), Vlastelinstvo Gutman, p.o. Zdenci, i p.o. Orahovica, kut. 1.

¹¹ Oto FRANGEŠ, "Agrarna reforma u sjevernim dijelovima Jugoslavije", *Ekonomist*, 8., Zagreb 1935., 345.

¹² Sava ŽIVKOV, *Agrarno zakonodavstvo Jugoslavije 1918.-1941.*, Novi Sad, 1976., 96.

¹³ M. MATICKA, Poljoprivreda i seljaštvo u Hrvatskoj od 1918. do 1929. godine, *Nastava povijesti*, br. 1/1982., 23.-25.; M. MATICKA, Neki elementi gospodarskog položaja seljaštva u doba velike privredne krize 1929.-1935., *Nastava povijesti*, br. 1/1978., 29.-36.

¹⁴ DAO, UZK, B. Spisi, veleposjedi Gutmana i Pejačevića, (Osijek, 18. veljače 1943.), kut. 1. Bilješka; npr. Izvlastbena odluka o agrarnom zemljištu Pejačević grof Petar i drugi iz Našica, npr. Eksproprijacija zemljišta na veleposjedima Voćin i Orahovica (Osijek, 21. augusta

Veleposjedi, kojih je u istočnoj Hrvatskoj bilo mnogo, potpuno su ili djelomično nacionalizirani do uspostave NDH, a i nova vlast sa svojim uredima za kolonizaciju od 1941. godine nastavila je dijeliti rješenja o diobi agrarnog zemljišta u zakup ili pod kreditni otkup. Zemljište je dodjeljivano nakon potpisivanja zakupnog ugovora između pojedinaca kao zakupoprimca i Zavoda za kolonizaciju kao zakupodavca.¹⁵ (PRILOG 1.)

Istočna Hrvatska je u sklopu Nezavisne Države Hrvatske bila podijeljena u četiri velike župe (Baranja, Posavje, Livac-Zapolje, Vuka)¹⁶ s ukupnom površinom oko 20.000 četvornih kilometara. Uz livade i šume, većinu tog prostora ispunjavaju obradive površine. Prema statističkim podacima iz 1942. godine, velik dio obradivih površina i šuma bio je u privatnim rukama. Tako su u Velikoj župi Baranja od ukupnog zemljišta, šumske površine bile na 126.657 ha ili 25,6%. Ili u Velikoj župi Vuka od ukupnog zemljišta šumske površine zauzimale 107.176 ha ili 16,8%. Najveće ratarske površine u istočnoj Hrvatskoj bile su u kotarima Osijek, Vukovar, Valpovo i Virovitica. Tu je, između ostaloga, bila najveća potreba za radnom snagom.

Socijalni i politički ciljevi kolonizacije

Zbog ratnih okolnosti iz istočne Hrvatske velikim se dijelom iseljavaju tzv. solunaši, koji su “zbog ratnih zasluga” u Prvom svjetskom ratu dobivali zemlju na poklon, nerijetko pod otkup. Na njihova prazna imanja te na djelomična eksproprijirana imanja veleposjeda dolaze svojom potrebom i preporukom tadašnje vlasti NDH novi stanovnici iz siromašnih krajeva Dalmacije, Hrvatskog zagorja, Međimurja, Like i Bosne i Hercegovine. Dio kolonista odučio se na seobu zato što su u tijeku Drugog svjetskog rata pasivni dijelovi tadašnje NDH, kao Bosna i Hercegovina, Lika ili Dalmacija bili dosta nesigurni, zahvaćeni stalnim ratnim operacijama, dok su Slavonija i Srijem bili relativno mirna i sigurna područja. Istočna je Hrvatska u ljudi iz pasivnih krajeva “*bila na glasu*” kao obećana zemlja koja može prehraniti velik broj ljudi, gdje ima dosta plodne zemlje koja osigurava pristojne uvjete života. Već 13. travnja 1941.,

1934.) Kraljevska Banska uprava u Zagrebu donijela je pod brojem 25388/III-6/ 1933. od 31. marta 1933. na osnovi 49. Zakona od 19. juna 1931. o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima i njegovim izmjenama i dopunama od 5. decembra 1931. i 24. juna 1933. prvostepenu odluku o utvrđivanju objekata agrarne reforme na veleposjedima braće Gutmann, mađarskih državljana, vlastelinstva Orahovica i Voćin. Odlukom su utvrđeni novi agrarni subjekti na istim vlastelinstvima na području upravnih općina Voćin, Čeralije, Slat. Drenovac i Nova Bukovica, sreza Podr. Slatina, Zdenci, Orahovica, Feričanci, Bare i Klokočevci, sreza Našice, te Podr. Moslavina, sreza Doljni Miholjac. HDA, Fond; Velike župe 1941.-1945. Velika župa Livac-Zapolje, Nova Gradiška (1941.-1945.); 1941./1945.; kut. 2. Velika župa Posavje, Slavonski Brod (1941.-1945.); 1941./1945.; knj. 2, kut. 6.

¹⁵ DAO, UZK, B. Spisi, Vlastelstva Valpovo, Orahovica..., (1941.-1944.), kut. 2., (primjerak zakupnog ugovora). Zakupni ugovor

¹⁶ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1994., 70.-72.

praktično na samom početku postojanja NDH, dnevno glasilo iz Osijeka *Hrvatski list* objavio je članak pod naslovom "Novi stanovnici Slavonije" u kojem je službena vlast pozivala stanovništvo drugih, posebno pasivnih hrvatskih krajeva, da se nasele u Slavoniji. (PRILOG 2.)

Može se pretpostaviti da je kolonizacija istočne Hrvatske za svoj primarni cilj imala promjenu do tada nepovoljnoga nacionalnog odnosa stanovništva, tj. trebalo je ispraviti nacionalnu sliku Slavonije koja je bila značajno narušena kolonizacijom solunaških dobrovoljaca, uglavnom pravoslavno odnosno srpskog stanovništva.

Režim NDH je od samog uspostavljanja države usmjerio svoja nastojanja na mijenjanje vlasničkih odnosa, prije svega vlasničkih odnosa na zemlji.¹⁷

Mijenjanje vlasničkih odnosa na imovinu bilo je ponajviše rukovođeno kriterijem nacionalne pripadnosti. Već sredinom travnja 1941. godine donesena je Zakonska odredba o nekretninama tzv. dobrovoljaca koja su se odnosila na solunske dobrovoljce. Prema istoj odredbi svi posjedi koji su dodijeljeni dobrovoljcima proglašeni su vlasništvom NDH, bez ikakve naknade bivšim vlasnicima.¹⁸ Nepokretna imovina iseljenih prijašnjih vlasnika, tj. zemlja namijenjena za poljoprivrednu proizvodnju, prenosila se na vlasništvo Zavoda za kolonizaciju sa svojim uredima. Kolonizacija i agrarna reforma je bila prilagođena "državnim" interesima, a cilj je bio: "revidirati rezultate predratne agrarne reforme, s jedne strane i ukloniti iz agrarnih subjekata ne samo Srbe i Židove, nego i sve one koji su na bilo koji način bili opoziciono nastrojani prema ustaškom režimu, s druge strane".¹⁹

Kolonizacija u NDH provedena je preko zadruge "Zemlja" što je preslika kolonizacijske organizacije iz prethodnog razdoblja kada su se velike grupe ljudi preseljavale pod vodstvom i u organizaciji grupe "Gruda".

Navedeni *Hrvatski list* iz Osijeka u istom broju objašnjava razloge i načine kolonizacije: "Kakva je bila prva kolonizacija, to svi dobro znamo. Druga se ticala Hrvata iz siromašnih krajeva i njoj ćemo posvetiti veću pažnju. Za ovu kolonizaciju stekao je neprolaznih zasluga blagopokojni dr. Đuro Basariček, koji je putem zadruge -Gruda - započeo veliko djelo preseljavanja Hrvata u Slavoniju. Od godine 1921. do svoje smrti neumorno je radio na tome, da što više Hrvata iz pasivnih krajeva dođe u Slavoniju. I onog dana, kad je na tragičan način izgubio svoj život i stekao

¹⁷ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1977., 165.

¹⁸ Nikola GAČEŠA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945.-1948.*, Novi Sad 1984., 47. Bilješka; "... Pod udar te odredbe došla je 8.581. obitelj, 4.964 u Slavoniji, a 3.617 u Srijemu koje su bile nastanjene u 94 agrarne kolonije i raspolagale su s 75.001 jutrom zemlje (34.672 jutara u Slavoniji i 40.329 jutara u Srijemu)". Isto, 48. Bilješka; "... Naravno, nije bila pošteđena i imovina Srpske pravoslavne crkve koja je, što se zemljišnih posjeda tiče, samo u Slavoniji i Srijemu iznosila 41.895 jutara..."

¹⁹ Isto, 49.

aureolu hrvatskog mučenika, intervenirao je nešto u stvari nove naseobine Okrugljače u virovitičkom kotaru, koja je po njemu kasnije dobila ime Basaričekovo selo. Kao što je to radila zadruga - Gruda -, tako sada s lijevim uspjehom radi zadruga za preseljenje - Zemlja - u Zagrebu".²⁰

O broju kolonizatora

Prvi val kolonizacije istočne Hrvatske, obavljen do kraja 1941. godine, bio je i najveći, dok se nakon te godine kolonizacija provodi povremeno. Nakon 1943. godine akcije naseljavanja se nisu mogle provoditi. Uzrok tome je u prvom redu razvoj i jačanje antifašističkog pokreta i borbe.

Podaci se o ukupnom broju preseljenih obitelji se razlikuju. Najmanji izneseni broj je oko 7.000 preseljenih obitelji.²¹ Drugi, pak, izvori navode kako je do kraja 1941. godine kolonizirano 8.000 obitelji, a nakon toga još 1.500 tj. ukupno 9.500 koloniziranih obitelji. Ljubomir Ivančević smatra da je polovicom travnja 1943. godine bilo 6.760 koloniziranih obitelji. Doseljenici su bili iz svih hrvatskih krajeva i to iz Prigorja 600 obitelji, iz Hrvatskog zagorja 110, iz Podravine 400, iz Dalmacije 650 te iz Hercegovine 250 obitelji. Obitelji povratnika bilo je 400, a mjesnih agrarnih interesenata 2.200.²²

Pojedini autori su iz očitih, politikantskih razloga pribjegavali pretjerivanju u broju izbjeglica, odnosno kolonista. Njihove brojke (samo do 1943. oko 10.000 obitelji) višestruko premašuju realno stanje.²³

Najvjerojatnije je da ja tijekom čitavog Drugog svjetskog rata u velikim župama istočne Hrvatske naseljeno oko 10.000 obitelji kolonista. Ako je jedna obitelj kolonista u prosjeku imala 4 djece i dva roditelja, to bi značilo da je naseljeno oko 60.000 ljudi. Kolonistima treba pribrojiti i oko 10.000 djece bez roditelja te ljudi koji su zbog drugih razloga dolazili u Slavoniju. Stoga bi se moglo zaključiti da je u tijeku Drugog svjetskog rata u velike župe istočne Hrvatske naseljeno 70.000 izbjeglica, odnosno kolonista. Od tog broja najveći broj kolonista i izbjeglica došao je u Veliku župu Vuka i to oko 28.000, Veliku župu Posavje oko 14.000, Veliku župu Livac-Zapolje oko 14.000. te u Baranju 21.000.

²⁰ "Novi stanovnici Slavonije", *Hrvatski list* (Osijek), 13. IV. 1941. (na Uskrs), 41. HDA, Organi Ministarstva Nezavisne Države Hrvatske, (Zavod za kolonizaciju-Zagreb (1941.-1945); knj. 55., kut. 353.) (Zavod za kolonizaciju. Likvidacija agrarne reforme na veleposjedima) ("Veleposjedi")-Zagreb (1941.-1945); (1920.-1941.); kut. 183.

²¹ M. MATICKA, "Uvjeti i okolnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj 1945.godine", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., Zagreb 1978., 11.-12.

²² Ljubomir IVANČEVIĆ, "Prilog proučavanju agrarne reforme u Sremu u vreme NDH", *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, br. 43., Novi Sad 1966.

²³ Slobodan D. MILOŠEVIĆ, *Izbjeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941.-1945. godine*, Beograd 1981., 94.-101.

Kolonistička naselja

Prvi kolonistički val 1941. godine stvara 65 novih naselja-kolonija. Prostor na kojemu nastaju kolonije u pravilu su krčevine pune panjeva ili, pak, šikare koje je tek valjalo iskrčiti i osposobiti za naseljavanje i obrađivanje.²⁴ Tako su kolonisti iz Dalmacije, Like i Hrvatskog zagorja naseljeni u kotar Đakovo, na jedan šumovit brežuljak na dobru biskupije đakovačke. Marne ruke kolonista pretvorile su šumu i šikaru u plodne oranice. Kolonisti su u prvi mah sagradili male kolibice, ali su nakon nekoliko godina već imali izgrađene lijepe kuće i druge potrebne gospodarske zgrade. U kolonističkom selu Đakovački Stipanovac NDH je izvrtao prvo jedan, a zatim i drugi zdenac. Kako je selo bilo puno djece, izgrađena je škola. Selo je imalo 50-tak kuća s više od 300 stanovnika, a cijeli hatar sela iznosio je 300 katastralnih jutara. U tu površinu ulazio je seoski pašnjak, zemlja za školu, putovi i groblje tako da je po jednoj kući otpadalo približno jedno jutro obrađiva zemljišta. Od toga se nije moglo pristojno živjeti.

Djelovanje Ureda za kolonizaciju

Zbog stalne kolonizacije u Slavoniji i Srijemu od 1941. do 1945. godine djelovala su dva ureda za kolonizaciju i to u Osijeku i Hrvatskoj Mitrovici te nekoliko njihovih komasacijskih povjerenstava. Jedno komasacijsko povjerenstvo djelovalo je u Velikoj župi Baranja, a dva u Velikoj župi Vuka te po jedno zadružno povjerenstvo u velikim župama Posavje i Vuka.

Velik broj seljaka imao je potrebu za proširenjem svojih gospodarstava, koja su bila zemljišno mala, tako da je dobar dio seljačkih obitelji ponovno potraživalo nove zemlje u Uredu za kolonizaciju.²⁵ Unatoč pote-

²⁴ "Novi stanovnici Slavonije - Hrvati kolonizirani iz pasivnih krajeva", *Hrvatski list* (Osijek), 13. IV. 1941., 41. Bilješka; "... Još prije godinu dana, nekih 3,5 km daleko od sela Bizovca u valpovačkom kotaru, prostirala se uz cestu velika šikara pokraj šume "Cret", vlasništvo grofa Normana. U proljeće 1940. godine počeli su ondje stizati prvi kolonisti Hrvati, koji su tu kupili zemlju, odlučivši, da se iz svojih zelenih gorica (Zagorci iz Brezja, Dobrih Zdenaca, Slanog Potoka i Dubovca, te 15 obitelji iz Pitomače) presele u ovaj kraj. Svaki je dobio po jedan teretni vagon, u koji je potrpao samo najpotrebnije: rastavljenu drvenu kuću od jelovine (4x4 m), pokućstvo, posteljinu, odjeću, kojeg zagorskog purana i nešto poljodjelskog oruđa. Tako su se doselili i kad ugledaše svoj novi zavičaj, osamljenu šikaru kraj ceste, daleko od sela, mnogi zaplakaše. Natrag nisu mogli jer su u starom kraju prodali sve što su imali a za novu zemlju je kapara već bila položena. Udarili su budacima po šikarama a sjekirama po debelim panjevima. Radili su dan i noć, čisteći zemlju očistili za godinu dana oko 160 jutara, otprilike polovicu zemlje koju su kupili i dobili. Nisu imali mnogo plugova a u cijelom naselju imali su samo tri krave. No veoma brzo izgradili su putove, kanale, željezničku postaju, zdenac, sebi manje drvene kućice, često radeći i na imanjima u Bizovcu i pustari Čepinskim Martincima. Godine 1941. svaka kolonizirana obitelj u Cretu ima od 6 do 10 jutara zemlje, podjednako dobre i loše (3-4 jutra zemlje pod vodom)." Autor članka navodi da je Slavonska Podravina malaričan kraj a da su se Hercegovci, Dalmatinci i Ličani kao kolonisti lakše klimatizirali.

²⁵ Državni arhiv, Osijek (dalje: DAO, Ured za kolonizaciju (dalje: UZK), Očevidnici molbi za zemlju, njiga kotara Virovitica, Vinkovci...1941.-1945., kut. 1. Bilješke; Molbu za dodjelu zemlje 1943. godine podnijelo je u kotaru Virovitica 728 seljačkih obitelji, a u kotaru Vinkovci molbu za dodjelu zemlje 1942. godine podnijelo je 233 seljačke porodi-

škoćama istočna Hrvatska je prednjačila u poljoprivrednoj i prehrambenoj proizvodnji. Slično je bilo i u industriji gdje su mnoga poduzeća uspostavljanjem NDH postala državna poduzeća, a među mnogima i najveće veleobratno poduzeće u NDH "Gutmann d.d. Belišće" koje nakon podržavljenja dobiva novo ime "Šumsko veleobratno d.d. u Belišću".²⁶

Zavod i uredi za kolonizaciju davali su na raspolaganje zemljišta za izgradnju naselja i za poljoprivredno obrađivanje. Uz to davali su kolonistima građevinski materijal za popravak i izgradnju kuća te drvo za ogrjev, kako je to bilo navedeno u članku 6. u Narodnim novinama (7. VIII. 141.) "Ministar šumarstva i rudarstva dostavljat će Zavodu za kolonizaciju izpravke o stavljanju na raspolaganje izlučenih zemljišta, kojima će izričito dopustiti prijenos vlasništva bezteretno na izlučenim zemljištima s imena državnog šumskog erara NDH na ime i korist Zavoda za kolonizaciju."²⁷ (PRILOG 3.)

Kolonizacija kotara Osijek

Ogledni primjer provođenja agrarne reforme i kolonizacije istočne Hrvatske bio je kotar Osijek, a njegov primjer slijede i drugi kotari, tj. velike župe istočne Hrvatske.

Rekapitulacijom Ureda za kolonizaciju Osijek za 1944. godinu bilo je utvrđeno da taj ured raspolaže s 22.693 jutara i 1.163 hvati. Od toga broja kolonistima je podijeljeno 10.460 jutara i 3.738 čhv zemlje, što čini 46% zemljišta Ureda za kolonizaciju u kotaru Osijek.²⁸ (PRILOG 4.)

Iz "Sumarnog popisa" Ureda za kolonizaciju Osijek²⁹ samo je u sedam zapadnih "rajona" kotara Osijek bilo raspoloživih 13.847,8 jutara i 24.425 četvornih hvati zemlje od kojih je 50% pripalo za buduću kolonizaciju, a 50% za druge interesente. Površina od 289 jutara i 26.669 četvornih hvati ili jedna dvadesetina površine bila je predviđena za kolonizaciju Nijemaca.³⁰ Teško je utvrditi točan broj njemačkog stanovništva, ali sudeći po broju njemačkih škola koji je od 1941. bio u stalnom porastu jasan je stalni rast njemačkih kolonista.³¹

ce (Cerna 108, Novi Mikanovci 42, Stari Mikanovci 25, Ivankovo 12, ..., te Vinkovci 14, od toga 13 nemaju ni kuću, jedan ima 1 jutro zemlje, jedan ima 12 jutara i 400 čhv zemlje a ostali nemaju ništa)

²⁶ "Gutmann d.d. Belišće postalo državno poduzeće", *Hrvatski list* (Osijek), 30. XII. 1941., 3. Bilješka; Najveće veleobratno poduzeće NDH Gutmann d.d. u Belišću podržavljenom nabavom dionica po NDH. Poduzeće je dobilo ime Šumsko veleobratno d.d. u Belišću i nastavilo rad.

²⁷ Isto, 2.

²⁸ DAO, UZK, B.Spisi (1941.-1945.), Sumarni popisi po kotarima, kut. 1.

²⁹ DAO, UZK, B.Spisi (1941.-1945.), Sumarni popisi po kotarima, kut. 2.

³⁰ DAO, UZK, B.Spisi (1941.-1945.), Sumarni popisi po kotarima, kut. 2.

³¹ Otvaranje njemačkih škola u području NDH, *Hrvatski list* (Osijek), 23. XII. 1941., 9.

Seljaci kolonisti su imali velikih obveza, jer se po katastarskom jutru plaćalo 8-10 metričkih centi, a ono se godinama stalno povećavalo, pa je krajem 1941. godine povećano na 18 mtc. Prave katastrofe bile su nerodne godine zbog suša i poplava. Kolonisti su bili u nezavidnom položaju, što su uz svoje obveze trebali ići u rezervu i mobilizaciju, koju su za Kraljevine Jugoslavije nastojali izbjegavati, radije odlazeći u “zelene kladove”, ali su u vrijeme NDH teško mogli izbjeći vojnu obvezu.

Potrebe za zemljištem su daleko nadilazile raspoloživo zemljište za kolonizaciju na svim prostorima Slavonije i Srijema, kao što je bilo vidljivo iz “Sumarnog popisa” kotara Osijek ubilježenog po rajonima, posebno za Hrvate i posebno za Nijemce. Provedbene odluke o kolonizaciji i raspodjeli zemljišta u rajonima kotara Osijek u Uredu za kolonizaciju provedeni su u veljači 1943. na oko 80% zemljišta, ostalo zemljište raspodijeljeno je u ožujku 1943., a samo nekoliko u travnju 1943. godine. Drugomolbena rješenja i pravomoćnost na rješenja o kolonizaciji i raspodjeli zemljišta izdavana su od lipnja do prosinca 1943. godine. (PRILOG 5.)

Kolonizacija i izvlašćenje zemljišta velikih veleposjeda nije izvršena prema iskazanim potrebama, posebice Nijemaca, na primjer u kotaru Osijek.³² (PRILOG 6.)

Nijemci su iskazivali velike potrebe za zemljištem jer su raspolagali tada suvremenom poljoprivrednom mehanizacijom, na primjer samo u IV. rajonu kotara Osijek na čepinskim vlastelinstvima iskazalo je 44 seljačkih obitelji (224 ljudi) potrebu za 399 jutara i 1400 čhv zemlje te 19 obrtničkih obitelji (98 ljudi) za 92 jutra i 400 čhv zemlje. Ukupno je Nijemcima odobreno u IV. rajonu kotara Osijek zemljišta za 29 obitelji, i to prekupom 5 jutara i 543 čhv, kao izvlašteno zemljište 51 jutro i 7.139 čhv, što čini veoma mali broj odobrenog zemljišta.

Vlasništvo stečeno na zemlju između dvaju svjetskih ratova, trebalo se dokazivati u tijeku Drugog svjetskog rata, posebno kupoprodajnim ugovorom, uredovnom svjedodžbom, ovjerenim (odobrenim) rješenjem, svjedodžbom i zamolbom Uredu za kolonizaciju za priznavanjem stečene zemlje.³³ (PRILOG 7.)

I sva ostala imovina se trebala ponovno dokazivati, posebno ona koja je stečena kolonizacijom između dvaju svjetskih ratova.³⁴

Kolonizacija je obavljena i na imanjima koja su prethodno bila podržavana, kako se u ono vrijeme konstatiralo “Zapisnikom o uredovanju preuzetih gospodarstava iseljenih žitelja te napuštenih gospodarstava”. Po zakonskoj odredbi poglavnika o imovini iseljenih ona je postala vla-

³² DAO, UZK, B. Spisi (1941.-1945.), kotar Osijek, kut. 2.

³³ DAO, UZK, B. Spisi (1941.-1945.), Rješenja o diobi agrarnog zemljišta..., kut. 1., p.o. Čačinci, Zdenci, Dolci, Pištana Donja, 1941.-1944.

³⁴ “Prodaja židovskih poduzeća”, *Hrvatski list* (Osijek), 9. V. 1942., 8.

sništvo NDH, a sastavljena je i komisija za preuzimanje imovine na temelju naloga Ureda za kolonizaciju.

Napuštenim imanjima u vrijeme Drugog svjetskog rata u istočnoj Hrvatskoj bavio se Ured za kolonizaciju (Osijek) u V. odjelu za podržavljene imetak, a sve je bilo pod pokroviteljstvom Državne riznice NDH, Odjela za imovinu, nevjere i dugove te Ureda za podržavljene imetak.³⁵ Kako vlast NDH od 1943. godine nije mogla imati potpunu evidenciju i spoznaje o napuštenim imanjima, kućama i stanovima, izdavala je naređenja da takva imanja, kuće i stanove prijavljuje građanstvo.

Odnos domicilnog stanovništva i kolonizatora

Društvene tenzije i nezadovoljstva u Slavoniji i Srijemu stalno su rasle zbog nezaposlenosti koju je stalna kolonizacija još više potencirala. Netrpeljivost se osobito iskazivala prema pridošlicama iz Bosne i Hercegovine koje su se zbog ratnih operacija u Bosni u velikom broju naseljavale u Slavoniji i Srijemu.³⁶ Posebno teška situacija bila je od 1943. godine kada zbog događaja na ratištima u Europi siromašenje stanovništva postaje izraženije te NDH u tom bogatom kraju organizira javne kuhinje i izdaje doznake za kruh, mlijeko i ostale živežne namirnice.

Djeca kolonizatora su se mogla uključiti u hrvatske ili njemačke škole. Tako je 1942. godine samo u Velikoj župi Baranja bilo 7 srednjih i 7 građanskih škola, 274 pučkih škola, 8 pomoćnih škola i 7 dječjih vrtića, te istovremeno 2 srednje i 2 građanske njemačke škole, 90 pučkih škola i 2 pomoćne njemačke pučke škole. (PRILOG 8.)

Naseljenici iz južnih krajeva naseljavali su se podjednako u sve četiri slavonske velike župe³⁷, ali kolonisti iz Hercegovine više su naseljavali Srijem i Podunavlje, kolonisti iz Zagorja okolicu Podravlje, kolonisti iz Like Posavlje i Podravlje, kolonisti iz Bosne Posavlje, a kolonisti iz Dalmacije Srijem, Posavlje i okolicu Osijeka.

Nova ekonomska nastojanja u NDH

U potrazi za plodnom zemljom koja bi se razdijelila novopridošlim kolonistima, razmišljalo se čak i o isušivanju močvara. Kako bi se zemlja pretvorila u plodno tlo, nastala je i ideja o isušivanju Jelas-polja kraj Broda n/S i Grudnjaka kraj Orahovice, kako bi se zasadila riža. Smatralo se kako riža ovdje može uspijevati, jer je u Austro-Ugarskoj uspijevala riža u Bačkoj i južnoj Mađarskoj. Ministarstvo narodnoga gospodarstva je stoga 1944. godine pozvalo poduzeća (ribnjačarstva) da siju rižu na svojim poljima te

³⁵ DAO, UZK, B. Spisi (1941.-1945.), kotar Valpovo, općina Petrijevci, kut. 2.,

³⁶ "Ministar Dumandžić u naseobinama", *Hrvatski list* (Osijek), 27. V. 1942., 2.

³⁷ "Stalne organizacije pomoći", *Hrvatski list* (Osijek), 14. XII. 1941., 12., "Otvorene pučke kuhinje", *Hrvatski list* (Osijek), 14. XII. 1941., 13.

im osiguralo sjemensku rižu nabavljenu u Bugarskoj. Bilo je manjih uspjeha, što je osiguralo dodatne zalihe hrane, posebno izbjeglicama.³⁸

Nacionaliziranim bivšim privatnim poljoprivrednim vlastelinstvima trebala je nova radna snaga, ali prije svega i uprava činovnika i ljudi koji su se razumjeli i mogli voditi gospodarstvo. Stoga je Zavod za kolonizaciju primao pod ugovorom činovnike sa srednjoškolskom naobrazbom i spremom koji su poznavali seljački način života i gospodarstvo. Često su se u natječajima iz Ureda za kolonizaciju u Osijeku tražili činovnici kao upravnici i nadzornici poljoprivrednih gospodarstava i bivši majur-gazde. Kako bi ekonomija poljoprivrednih dobara bila što efikasnija, posvećivala se pažnja prosvjećivanju kolonista, a sve je bilo pod nadzorom Ureda za kolonizaciju.³⁹

Kako je Drugi svjetski rat ulazio u svoju završnu fazu, tako su se stalno pooštravale mjere i odnosi države prema napoličarima i zakupnicima, zapravo prema novim kolonistima u istočnoj Hrvatskoj.⁴⁰

Ministarstvo seljačkoga gospodarstva i prehrane, odnosno njegovo Glavno ravnateljstvo za prehranu, izdalo je 1944. godine posebnu okružnicu o dužnosti predaje zaokruženih količina poljodjelskih proizvoda (odnosno pojedinačnih propisanih obveza) od napoličara i zakupnika zemljišta Zavoda za kolonizaciju,⁴¹ ponajprije za potrebe vojske.

Prema stavku 2. naredbe Ministarstva seljačkoga gospodarstva i prehrane, od 5. lipnja 1944. (br.22.840-I-P-1944.) o prikupljanju žitarica, kukuruza, mahunastih plodova i krumpira iz žetve odnosno berbe u godini 1944., svim urodom poljodjelskih proizvoda s površina kojima raspolaže Zavod za kolonizaciju raspolaže isti Zavod, a urod služi za javnu prehranu, ponajprije za potrebe vojske.

Napoličari Zavoda za kolonizaciju trebali su predati polovicu čitavoga svog prihoda.

Među zakupnicima Zavoda za kolonizaciju razlikovali su se zakupnici koji Zavodu za kolonizaciju zakupninu plaćaju u novcu i oni koji tu zakupninu plaćaju u naravi. Oni zakupnici koji plaćaju zakupninu u gotovom novcu, bili su dužni prema Naredbi o prikupljanju ovlaštenoj nakupnoj ustanovi platiti u adekvatnoj vrijednosti svoju obvezu. Oni, pak, zakupnici koji su trebali plaćati zakupninu u naravi, dužni su bili samo nadoknaditi razliku između dužnih zaokruženih cjelina i plaćene zakupnine u naravi, ako je ona bila manja od dužnih zaokruženih cjelina.

³⁸ "Isušenje Jelas-polja (Brod n/S)", *Hrvatski list* (Osijek), 20. VIII. 1942., 7.,

"Pokusni uzgoj riže na ribnjacima u Grudnjaku", *Hrvatski list* (Osijek), 8. I. 1944., 6.

³⁹ Zavod za kolonizaciju (Bauerova 15.) prima u ugovoru... *Hrvatski list* (Osijek), 13. XII. 1942., 20.

⁴⁰ DAO, UZK, kotar Valpovo, (22. VIII. 1941.), kut. 2. Bilješka; Mjesna grupa nje-mačke narodne skupine Prandanovci moli kuću i zemlju.

⁴¹ "Prehrambene dužnosti napoličara i zakupnika", *Hrvatski list* (Osijek), 26. X. 1944., 4. Glavno ravnateljstvo za prehranu (okružnica), br.49.923-II-Odz, 12. IX. 1944.

Svaki posjed Zavoda za kolonizaciju, odnosno njegovi područni uredi, povjerenstva i povjerenici, dužni su bili ovlaštenoj nakupnoj ustanovi dostaviti popis svih svojih napoličara u svrhu rasterećenja od predaje dužnih zaokruženih cjelina. Svaki napoličar se mogao osloboditi predaje dužnih zaokruženih količina i mimo propisa, ako nakupnoj ustanovi da na uvid ugovor sklopljen sa Zavodom za kolonizaciju, a iz kojeg je vidljivo da se zemljište Zavoda za kolonizaciju obrađuje u napolici.

Zavod za kolonizaciju, odnosno njegovi područni uredi, povjerenstva i povjerenici trebali su dostaviti nakupnoj ustanovi i popis svih svojih zakupnika, posebno onih koji plaćaju zakupninu u novcu i posebno onih koji plaćaju zakupninu u naravi. Isti Zavod bio je dužan nakupnim ustanovama prijaviti svaku promjenu zakupnih ugovora, ako je riječ o otpisu zakupnina ili pretvaranju plaćanja zakupnine iz naravi u novac.

Ministarstvo seljačkoga gospodarstva i prehrane NDH svojim je rješenjima (broj 48.361-III-Obs-1944., 22. IX. 1944.) propisalo mjere za oslobađanje od poreza pojedinih zakupnika, obveze pojedinih zakupnika te cijenu koštanja pojedinih poljodjelskih proizvoda koji su namijenjeni prodaji. Time se država zaštitila od eventualne prodaje poljodjelskih proizvoda drugim interesentima, a ne Zavodu za kolonizaciju i njegovim nakupnim ustanovama.⁴² Međutim, razvojem događaja nikakve mjere više nisu mogle 1945. godine udovoljiti sve većim potrebama stanovništva za hranom pa čak ni one naredbe o obrađivanju vrtova oko kuća, koji će se suprotnom dati u prisilni zakup.⁴³

Uglavnom je od svih ustanova pred kraj rata radila samo djelatnost "Pomoći", čiji su djelatnici stanovnicima, posebno kolonistima, još dijelili preostale zalihe hrane.⁴⁴

Kolonizacija na kraju rata i odnos prema kolonizatorima nakon rata

Organizirana kolonizacija u istočnoj Hrvatskoj iz južnih krajeva Hrvatske, posebno iz Dalmacije, od NDH prestala je krajem Drugog svjetskog rata iako je povremena i pojedinačna kolonizacija zabilježena u manjoj mjeri i krajem rata.

Većina kolonista doseljenih u istočnu Hrvatsku do 1945. godine bila je nakon rata organizirano preseljena u kotare iz kojih je došla. Među preseljenim izbjeglicama bilo je onih koji su dobrovoljno selili. Prema izvješću Komisije za preseljenje izbjeglica pri Ministarstvu poljoprivrede i

⁴² HDA, Velika župa Posavje, kut. 1., Propisi Ministarstva seljačkoga gospodarstva i prehrane, 1. VII. 1944., br. 30.897-I-U-1944. o uvjetima prikupljanja žitarica.

⁴³ "Poziv vlasnicima vrtova", *Hrvatski list* (Osijek), 8. III. 1945., 3.

⁴⁴ "Najživlja djelatnost 'Pomoći' - koja će prije uskrasnih blagdana razdijeliti sabrane novčane pomoći", *Hrvatski list* (Osijek), 4. III. 1945., 7. "Poziv svim posjednicima zemljišta da dadu 'Pomoći' živežne namirnice za sirotinju", *Hrvatski list* (Osijek), 13. III. 1945., 3.

šumarstva, do 1946. godine bilo je preseljeno (bez podataka za dio Srijema, ali za okruge Bjelovar i Daruvar) 4.217 obitelji ili 23.842 osobe.⁴⁵

Mnoge su se izbjeglice vratile bez nadzora i evidencije Komisije za preseljenje, najčešće preko Save u bosanskohercegovačke kotare. Moguće je da je broj vraćenih kolonista bio oko 50.000 ljudi. U Slavoniji i Srijemu i nadalje je ostalo oko 20.000 kolonista.

Nova je vlast zbrinjavala koloniste koji su aktivno sudjelovali u ratu na antifašističkoj strani. Zato je i Centralni komitet KPH 12. kolovoza 1945. u brzojavu Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju naznačio neke smjernice za postupanje s kolonistima NDH: "Odmah obustavite protjerivanje Zagoraca kolonista. Smjestite ih na švapska imanja. O.K. Virovitica i drugi protjerali su velik broj Zagoraca od kojih je ogromna većina sudjelovala u NOV. Svi oni bit će vraćeni natrag, osigurajte im smještaj na švapskim i ostalim vakantnim posjedima. Javite zašto ste dozvolili proganjanje onih koji su učestvovali u NOB".⁴⁶ Nova vlast se grubo obračunavala s kolonistima, posebno onima, koji su po njihovim procjenama "suradivali s okupatorima i domaćim izdajnicima, koji su svjesno išli u kolonizaciju kao snage propagiranja ustaštva, ako nisu bili uhapšeni, morali su napustiti imanja i sami se brinuti o sebi".⁴⁷

Oni pak "koji su aktivno suradivali u NOP-u, njima se daju na uživanje posjedi koji su konfiscirani" a sve prema novim parolama KPJ da će se "Narodna fronta Jugoslavije, usvojena 7. III. 1945., boriti za hitno ostvarenje agrarne reforme prema načelu -Zemlja onima koji je obrađuju-...".⁴⁸

Od 1945. godine novo Ministarstvo za kolonizaciju, Ministarstvo poljoprivrede i drugi organi nove vlasti razmatrali su nove mogućnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije.

Uspostavom nove vlasti 1945. godine, uslijedit će novi val kolonizacije istočne Hrvatske koji će ponovno promijeniti njezinu njenu etničku strukturu.

⁴⁵ HDA, fond Ministarstva poljoprivrede i šumarstva FNRJ, svež. 120., Komisija za preseljenje izbjeglica, Izvještaj o završenom radu, 18. VII. 1946.

⁴⁶ M.MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Zagreb, 1990., 36. (iz A-IHRPH; CK SKH, kut. I., II/2)

⁴⁷ Isto, 37.

⁴⁸ "Programska načela Narodnog fronta Jugoslavije", *Vjesnik*, 8. VIII. 1945., 1.

P R I L O Z I

PRIOLOG 1.

Primjerak Zakupnog ugovora na zemlju, 1944. godine

Izvor: DAO, UZK, kotar Osijek, Vukovar..., 1944., kut.1.2...

(Primjerak zakupnog ugovora) *Zakupni ugovor*

Pravna narav zemljišta (agrarno napušteno ili njemačko) *agrarno* br.člana 16.
Bivši vlasnik _____

Sklopljen ugovor 19. srpnja 1944. između *Ivana Živković* kao predstavnika *Zavoda za kolonizaciju u Zagrebu* s jedne strane kao *zakupodavca*, te *Mitrić Stjepana iz Ludvinca*, općina *Bobota*, kotar *Vukovar* s druge strane kao *zakupprimaoca*.

Predmet ugovora jest izdanje 7 jutara i 389 čhv zemljišta na području upravne općine *Bobota* za obrađivanje i jednogodišnji zakup pod sljedećim uvjetima. Katastraska čestica 63/1 površine 7 jutara i 389 čhv za sjetvu ječma, zobi i kukuruza. *Mitrić Stjepan* je dužan za svako jutro zemljišta platiti *Zavodu za kolonizaciju* u naravi 100 kg pšenice normalne kakvoće, 250 kg kukuruza u klipju, 75 kg zobi ili 100 kg ječma, 1000 kg kukuruza u klipju i 200 kg zobi. Sve treba predati do 15.XI.1944. godine.

Bilo je moguće i *potpuno otkupiti* "dobiveno" zemljište od *Zavoda za kolonizaciju* pod relativno niskim cijenama, na *kredit od 30 godina* i *5% kamate* godišnje.

PRIOLOG 2.

Osnutak Ureda za kolonizaciju u Osijeku i Statistički podaci Nezavisne države Hrvatske

Izvor: Osnutak Ureda za kolonizaciju u Osijeku, *Hrvatski list* (Osijek), 8. VI. 1941., 10.

(ravnateljem Ureda za kolonizaciju Osijek imenovan je *Dragan Raljušić* a zamjenik *Franjo Olrom*... za unutarnju kolonizaciju Hrvata iz siromašnih krajeva *Zagorja*, *Hercegovine*, *Dalmacije*, *Bosne* i *Hercegovine*...

Pravilnik *Zavoda za kolonizaciju*, *Hrvatski list* (Osijek), 16.V.1941., str. 3.,

...*Odjel za seljačko gospodarstvo*, imenovan dr. *Rikard Flögel*

Nezavisna Država Hrvatska zauzimala je 115.133 četv.km, a živjelo je na istom području 6.996.729 stanovnika.

Najbrojniji stanovnici *NDH* bili su *Hrvati* (s *Muslimanima* zajedno) 4.817.100, zatim *Srbi* 1.848.400, *Nijemci* 145.500, *Madžari* 70.000, *Kranjci* i *Štajerci* (*Slovinci*) 37.020, *Slovaci* i *Česi* 44.267 i ostali 35.442. *Hrvata* je prema ondašnjim statističkim podacima (*Hrvatski list*, Osijek, 20.V.1941.) bilo i izvan *Hrvatske* (zajedno sa sadašnjom *Bosnom* i *Hercegovinom*) 1.727.548, od toga u *Crnoj Gori* 280.000 i *Vojvodini* (*Bačkoj*, *Banatu* i *Baranji*) 118.725, u *Europi* 403.823 i izvan *Europe* 925.000 .

U *Hrvatskoj* je 1941. godine živjelo 83% stanovništva od poljodjelstva, ribarstva i šuma. Oko 2 milijuna i 324.850 ha zasijanih je bilo površina žitaricama na

3.032.018 ha oranica, dok je površina šuma zapremala oko 4 milijuna ha, što je činilo 1/3 ukupnog zemljišta. Trećina industrijskih kapaciteta, a polovina poljoprivrednih kapaciteta nalazila se u Istočnoj Hrvatskoj 1941. godine. (Statistički podaci 1941. godine)

PRILOG 3.

Novi stanovnici Slavonije iz članka *Hrvatskog lista*, 1941. godine

Izvor: Statistički podaci Velike župe Baranja 1941. godine

“Novi stanovnici Slavonije”, *Hrvatski list* (Osijek), 13. IV. 1941., str. 41.

“Naša je Slavonija za ljude iz siromašnih, pasivnih krajeva oduvijek bila kao neka obećana zemlja. U njenim plodnim ravninama naselili su se osim Hrvata iz raznih dijelova naše lijepo domovine i pripadnici tuđih narodnosti. Neki su ovdje već dugo, a neki dođoše u najnovije vrijeme. Ogroman broj Hrvata iz Bosne došao je odavno u Slavoniju, da se skloni ispred turskih zuluma. Naseljavali su se u Posavini i kao graničari čuvali i očuvali Slavoniju od Turaka. Ovi Hrvati kao i oni u unutrašnjosti Slavonije sačinjavaju starosjedioc. Svima je poznato, da starosjedioci izumiru. Po slavonskim selima hara tuberkuloza, a zbog “bijeje kuge” nema mnogo omladine, na kojoj svagdje svijet ostaje. Što je dakle prirodnije i jednostavnije, nego u Slavoniji, bogatoj zemljom, a siromašnoj djecom, naseliti Hrvate iz drugih krajeva, gdje ima malo zemlje, a mnogo djece. Zašto da naš narod u Hrvatskom Zagorju, Lici, Hercegovini ili Dalmaciji gladuje, kad u Slavoniji ima još dosta mjesta za tisuće novih stanovnika, koje bi Slavonija mogla prehraniti i još bi preostalo hrane!”

U istom tekstu nastavlja s vizijama kako Istočna Hrvatska za nove koloniste može podijeliti nove zemlje, a koje sada nisu za korištenje.

“Krče se velike šume, dobiva se novo obradivo tlo. Valja provesti melioracije ogromnih podvodnih terena i evo zemlje, koja će dati kruha, dati svega, što narodu treba! Na primjer: isušanjem Jelas-polja i Crnac-polja dobit će se na desetke tisuća jutara dobre zemlje. Ovim melioracijama i unutarnjom kolonizacijom riješit će se jedan nacionalni problem od najveće važnosti”.

Istočna Hrvatska (Slavonija i Srijem)

geografski prostor između rijeke Drave, Save, Dunava od Aljmaša do Iloka, zapadnih obronaka Papuka i Pšunja (1941. godine od Zemuna do Ilove).

Prostor Istočne Hrvatske pripadao je četirima velikim župama (od 22 koliko je imala NDH):

Velika župa Baranja: kotari -*Osijek*, -*Valpovo*, -*Đakovo*, -*Virovitica*, -*Našice*, -*Donji Miholjac*, -*Slatina*

Velika župa Posavje: kotari -*Brod n/S*, -*Županja*, (-*Derventa*, -*Gradačac*, -*Brčko*, -*Bijeljina*)

Velika župa Livac-Zapolje: kotari -*Nova Gradiška*, -*Požega*, -*Pakrac*, -*Daruvar*, -*Novska*, (-*Bosanska Dubica*-, -*Prnjavor*, -*Bošnjačka Gradiška*)

Velika župa Vuka: kotari -*Vukovar*, -*Vinkovci*, -*Ilok*, (-*Šid*, -*Zemun*, -*Stara Pazova*, -*Ruma*, -*Irig*, -*Hrvatska Mitrovica*, -*Srijemski Karlovci*)

U navedenim Velikim župama bijahu gradovi: u Baranji: *Osijek* i *Virovitica*, u Livac-Zapolju: *Nova Gradiška* i *Požega*, u Posavju: *Brod n/S*, i u Vuki: *Vukovar*, *Vinkovci*, Hrvatska Mitrovica, Hrvatski Karlovci, Petrovaradin, Ruma i Zemun. (pojačanom crnom bojom navedena su mjesta u današnjoj Republici Hrvatskoj)

Godine 1941. veliki župani bili su:

Velike župe *Baranja* (Osijek) dr. *Stjepan Hefer*, Velike župe *Posavje* (Brod n/S) dr. *Vladimir Sabolić*,

Velike župe *Livac-Zapolje* (N. Gradiška) *Branimir Šimunić*, Velike župe *Vuka* (Vukovar) dr. *Jakob Ellicker*

Sudbeni stolovi su bili za Slavoniju u *Osijeku* i *Požegi*, a od 29. VIII. 1941. i *izvanredni narodni sud* u *Osijeku*.

PRILOG 4.

Primjer prekupa i izvlastbe zemljišta kotara Osijek, 1943. godine

Izvor: DAO, UZK, kotar Osijek, 1943., kut.1

Raspoložba	(Kotar Osijek)	
	jutara	čhv
odobreni prekupi	680	969
neodobreni prekupi	1228	1010
odobreni fakultativ	2841	1059
neodobreni fakultativ	1154	1125
odobreno javno dobro	1706	335
neodobreno javno dobro	2518	1144
odobrena izvlastba	5233	1375
neodobrena izvlastba	7329	537
u k u p n o	22693	1163

Odobreni prekupi, fakultativ, javno dobro i izvlastba 10460 jutara i 3738 čhv zemljišta u kotaru Osijek

PRILOG 5.**Statistički podaci kolonizacije na zemljištu kotara Osijek 1941. godine**

Izvor: DAO, UZK, kotar Osijek, 1941., kut.1.

Kotar Osijek

Rajon	Kat.općina	Veleposjed	(za kolonizaciju)			
			Raspoloživa zemlja jut. četv.hv.		1/20 zem. za Nijemce jut. četv.hv.	
I. i II.	Retfala	Clary i Aldringen grof Pejačević	482	1151	12	106
	Retfala	Koloniz. fond minist. poljop. Beograd	17	94	-	682
II.	Osijek	Patrijar. srp. naroda	16	544	-	654
III.	Aljmaš	Speiser Ferdinand stariji	16	1594	-	679
	Erdut	Čeh Irena	152	543	3	1293
	Borovo	Srp. mitropol.i patrijar.	2259	565	56	774
	Dalj	“ “ “	3294	299	12	567
	Daljski Lovas	“ “ “	018	438	25	731
	Bijelo Brdo	“ “ “	1976	232	49	646
	Dalj	Kolonizacioni fond minist. poljoprivrede	101	691	2	862
	Daljski Lovas	“ “ “	59	891	1	782
	Bijelo Brdo	“ “ “	47	220	1	285
IV.	Čepin	Pfeiffer Feliks i Margita	190	481	4	1212
	Čepin	Maksimović Đorđe	346	33	8	1042
	Čepin	Gartlgruber Franjo	543	1021	13	940
	Čepin	Speiser Ferdinand	297	1015	7	705
	Čepin	Hengl-Janković	189	241	4	1166
VI.	Tenja	Speiser Josip i Majer Rozina	52	487	1	492
	Tenja	Speiser Josip i Šefer Lenka i dr.	18	1200	-	750
	Tenjski	Blau Josipa				
	Antunovac	Gustava i nasljednici	48	1483	1	357
	Tenjski	Maksimović Lazar				
	Antunovac		392	1059	9	1333
	Tenjski	Šmit Dragutina Rudolf				
	Antunovac		220	427	5	810
	Orlovnjak	Pfeiffer Terezija barunica	54	670	1	576
	Orlovnjak	Pfeiffer Konrad i drugi	741	741	18	858
Orlovnjak	Speiser Ferdinand stariji	708	351	17	1129	
Jovanovac	Vamoši Jenö	77	1520	1	1518	
Jovanovac	Šmit Dragutina Franjo	136	1484	3	677	
Jovanovac	Šmit Dragutina Rudolf	193	752	4	1339	
Ernestinovo	Reisner Fridrich i Robert	129	1000	3	385	
Laslovo	Reisner plemeniti Gustav	299	917	7	783	
VII.	Hrastin	Vamoši Jenö	185	323	4	1008
	Hrastin	Šmit Dragutina Franjo	376	1276	9	671

“	Šmit Dragutina Rudolf	1			1	37				
VII.	Dopsin Hengl Matilda i drugi	3			4	1534				
“	Korski Robert i Terka	2			3	1407				
Hrastin	Šmit Dragutina Franjo	4			7	341				
u k u p n o		361	285	2635	25	4247	470	25696	32	3291

PRILOG 7.

Primjeri zemljišnog ugovora, rješenja, svjedodžba iz vremena Kraljevina SHS i Kraljevine Jugoslavije i Zamolba za priznanjem stečene zemlje iz vremena Nezavisne države Hrvatske

Izvor: DAO, UZK, kotar Našice, Podr.Slatina..., 1941., kut. 2,3.

npr. Kupoprodajni ugovor

Sklopljen danas između Hrvatske eskontne banke u Zagrebu, kao punomoćniku Ladislava, Vilima, Artura, Ernesta, Otona i Viktora Gutmana iz Belišća, prema priloženoj punomoći s jedne strane te *Jove* _____ iz *Predreva*, kbr. ___ kao kupca s druge strane, kako slijedi:

Ustanovljuje se, da je ovaj ugovor sklopljen na osnovi čl.7. Pravilnika o fakultativnom otupu zemljišta velikih posjeda od 8.oktobra 1925., broj 34600.

Prodavalac prodaje i predaje besteretno od svojih nekretnina, upisanih u gr.ul.br. (37 p.o. *Predrevo dol*.

kat.čest.br.719,223 = 4 : 1203.....444 hilj.

a kupac kupuje i preuzima iste za sporazumno ugovorenu kupovinu od 13 g čiste rešetane pšenice po kat.jutru. Plativo odmah 1 g po jutru, a ostatak u 3 jednakih obroka od 1929-1931 sa 8% kamata na ostatak, uvek najkasnije do 1.septembra svake godine.

Za slučaj neplateža ma i jednog obroka, gubi kupac blagodat obročne otplate, te cijela kupovina dospijeva najedanput. Ako se kupovina prema gore navedenom plaća u pšenici, to imadu kupci dati čistu prvorazrednu suhu, zdravu, rešetanu, dovezenu na želju prodavaoca ili na kolodvor Podravske Željeznice ili pako u magazin prodavaočev. Za preuzete žita mjerodavna je prodavaočeva ili službena željeznička vaga. Kupac imade po zahtjevu prodavaoca ovomu kadgod izdati na cijeli ostatak kupovnine mjenbeni prihvati, koji može prodavaoc prema uvjetima ove kupoprodaje dospjelim učiniti. Nadalje pristoji prodavaocu pravo zahtijevati, a kupac dozvoljava, da se temeljem ovog ugovora odmah može uknjižiti na teret kupca na prodanim nekretninama pravo zaloga za ostatak kupovnine od Din _____ sa 8% redovitim i 8% zateznim kamatima od dana dospjetka u korist prodavaoca, a sve to bez daljnjeg znanja i privoljenja kupca, te istodobno sa uknjižbom prava vlasništva u korist kupca. U koliko kupac, skojih razloga ne može kupovinu u pšenici plaćati ili pako ne bi imao čiste prvorazredne pšenice, pristoji pravo prodavaocu tražiti onu cijenu koja 25.augusta svake godine na dan dospjetka kao najviša cijena na novosadskoj burzi važi buda. Za slučaj posvemašnje nerodice dozvoljava prodavaoc, da se togodišnja uplata obroka za 1 godinu odgodi. Tuča ili led obzirom na osiguranje ne odgađa platež dospjelog obroka. Prodavaoc dozvoljuje bez daljnjeg znanja i privolenja besteretni otpis prodanih čestica i prenos istih na kupca sa uknjižbom prava vlasništva na njegovo ime, dočim kupac dozvoljava u prednjem članku navedena ograničenja i uknjižbu prava zaloga. Da kupac plati iz vlastitih sredstava trošak ugovora, potrebnog nacarta, kao i trošak odobrenja konačno i agrarno-kolonizacionu pristojbu ovime izričito priznanje. Obje stranke odriču se ovaj ugovor napadati iz razloga navedenih u članku 9333 i

934 o.g.z. radi prikrate preko polovice prave vrijednosti, a za slučaj prepora podvrgavaju se nadležnosti kr.kotarskog suda u *Donjem Miholjcu*. Ovaj ugovor bude strankama pročitana i rastumačena, našto ga iste u znak odobravanja vlastoručno potpisuju.

U *D.Miholjcu*, dne 1.X. 1930.

Svjedok: _____ Prodavaoc: _____ Kupac: _____

npr. *Uredovna svjedodžba*

Poglavarstvo upravne općine u *Barama* Broj 3537/1930. Uredovna svjedodžba

kojom se od strane potpisanog poglavarstva uredovno posvjedočava, da se niže navedene nekretnine u grunt.ulošku broj 37., por.općine *Predrevo donje* vrijede i to: kat.čest.719/223, površine 4 jut. i 1203 hv., čisti katastr.prihod Din.5 para 65, Prometna i mjesna vrijednost Din. 7000. Podjedno se uredovno potvrđuje, da je kupac državljanin kr.S.H.S., U *Barama* dne 30.listopada 1930.

Blagajnik: _____ Procenitelji: _____ Bilježnik: _____

npr. *Ovjereno (odobreno) rješenje*

Na osnovu riješenja g.(Ministra za Agrarnu Reformu- precrtano) *Bana*, broj 55042/III od 21.VII.1931., ovaj se kupoprodajni ugovor odobrava, te se dozvoljava gruntovni prenos kat.čest.broj 719/223 4 jut. 1203 hvgrunt.ul.br. 37 p.o. *Predrievo donje* u ukupnoj površini od 4 jut. 1203 hv., sa imena dosadanjeg vlasnika *Ladislava, Vilima, Artura, Ernesta, Otona i Viktora Gutmana*: na ime i vlasnost kupca *Jovo* _____ iz *Predrievo donje*. Kupljene nekretnine ne mogu se nikako otuđiti u roku od 10 godina, a opteretiti se mogu samo sa dozvolom Ministra za Agrarnu Reformu, pa se ovo ima zabilježiti istodobno sa prenosom prava vlasnosti na gruntovnici. Od ovog ugovora naplaćena je 10% -na taksa za kolonizacioni fond Ministarstva za Agrarnu Reformu. Od ovog ugovora ne plaća se prenosna taksa, državna ni samoupravna za prenos prava vlasnosti na osnovu čl.38 zakona od 31.jula 1925. o budžetnim dvanaestinama za mjesec august, septembar, oktobar i novembar 1925., jer se ovaj ugovor ne treba prijaviti radi odmjere prenosne takse kod financijskih vlasti. Odobrenje ovog ugovora i dozvola gruntovnoga prenosa na kupca gubi vrijednost ako u roku 6 mjeseci računajući od dana stavljenja ove klauzule na kupoprodajni ugovor ne bude na osnovu ovoga ugovora kod nadležne gruntovne vlasti zatražen prenos prava vlasnosti na kupca. Broj 57565/III. 26.VII.1933.u *Zagrebu*

Po naredbi Ministra za Agrarnu Reformu Načelnik: Po naredbi bana: Za šefa agrarnopravnog odseka Inspektor:

npr.*Svjedodžba*

Broj: 2718/261 / 1941. *Svjedočba*

Kojom se od strane potpisanog općinskog poglavarstva uredovno svjedoči, da _____ *Jovo* ratar iz *D.Predrijevo* posjeduje kuću i 12 jutara zemlje u *D.Predrijevu* i imade 7 članova obitelji sa kojima živi u zajedničkom kućanstvu. Članovi obitelji ne posjeduju *nekretnina*. Svjedočba se izdaje na molbu stranke kao prilog prijavi kupa agrarnog zemljišta. Općinsko poglavarstvo u *Slav.Barama*, dne 20.kolovoza 1941.

Načelnik: _____ Bilježnik: _____

npr. *Zamolba* Uredu za kolonizaciju u Osijeku za priznavanjem stečene zemlje

Uredu za kolonizaciju u Osijeku Potpisani _____ *Jovo* iz *D.Predrijeva* kupio sam temeljem kupoprodajnog ugovora od 1.X.1930. zemlju u p.o. *D.Predrijevo*

upravne općine *Slav.Bare* od veleposjeda *Gutman* kat.čest.broj 719/223 u površini od 4 j. 1203 čhv. Zanimanjem *ratar*, posjedujem 12 jutara vlastite zemlje i kuću, te živim sa 7 članova obitelji u zajedničkom kućanstvu, koji ne posjeduju *nekretnina*.

Kupovina mi je odobrena po nadležnim agrarnim vlastima odluka broj 57565/III od 26.VII.1933., te sam na osnovu gore spomenutog kupoprodajnog ugovora stupio u posjed dotične parcele. U *Slav.Barama*, dne 20.kolovoza 1941.

Prilozi: Potpis kupca:

(zapremljeno: NDH, Zavod za kolonizaciju u Zagrebu, Ured za kolonizaciju, Osijek, Br.21704, 30.VIII.1941.)

(odobrenje ugovora, U Osieku, 24.V.1943. Ured za kolonizaciju, Nadstojnik ureda: _____)

PRILOG 8.

Statistički podaci o školama i osoblju Velike župe Baranja, 1942. godine

Izvor: DAO, Velika župa Baranja (Odjel za nastavu), 1942., kut.1.

Velika župa Baranja (prosvjetni odjel), Broj hrvatskih i njemačkih škola i nastavnika:

	Hrvatske škole					Njemačke škole						
	Sred.šk.	Osoblja	Grad.šk.	Osoblja	Pučkih.šk.	Osoblja	Pom.šk.	Zabav.	Osob.	Sred.šk.	Grad.šk.	Puč.šk.
grad												
Osijek	6	100	1	33	9	68			3	5	2	3
kotar												
Osijek					18	71			1	1		8
kotar												
Đakovo			2	7	55	104	2				1	30
kotar												
Našice			2	12	44	109	2					15
kotar												
Podr.Slatina			1	8	51	94		1	1			14
kotar												
Virovitica	1	19			53	100	1	2	2		1	13
kotar												
D.Miholjac			1	6	26	57	1					
kotar												
Valpovo					18	51	2					7
Svega												
Velika župa Baranja	7	119	7	66	274	654	8	7	9	2	2	90

Velika župa Baranja, Školske zgrade, 1942.godine

	Vlastite	Iznajmljene
grad Osijek	7	1
kotar Osijek	19	3
kotar Đakovo	55	2
kotar Našice	39	8
kotar Podr.Slatina	52	3
kotar Virovitica	43	11
kotar D.Miholjac	28	2
kotar Valpovo	21	1
Svega		
Vel.župa Baranja	264	31

SUMMARY

THE COLONIZATION OF EASTERN CROATIA DURING THE WORLD WAR II

The author reveals how the colonization of Slavonia and Srijem during the course of the war occurred along the lines of planned implementation. This colonization reached its height in the first year of the war (1941), and its organized implementation continued until 1943. Settlers came from poorer or war-torn regions of the NDH. The Institute for Colonization regulated the settling of eastern Croatia. Settlers were settled on expropriated large estates. According to sources, there was a majority of 70,000 settlers. After World War II, colonization of eastern Croatia resumed. In this wave of recolonization, 50,000 settlers arrived.